Отже, простежується наступна закономірність: поширення структури трикомпонентних ТС пов'язане з урізноманітненням їх семантико-морфологічних моделей, з одного боку, й зменшенням частотності функціонування – з іншого. Систематизуючі особливості галузевих ТС виявляються, перш за все, в тому, що одним із компонентів термінів цього типу часто виступає термін-виразник родового поняття. З погляду структури турецький торгівельний термін-словосполучення є стійким за своїм складом і вживанням. Він становить єдине складне найменування наукового поняття, виконує номінативну та комунікативну функції та є невід'ємною частиною термінологічної системи. Значення компонентів, що входять до складу ТС, переважно пов'язані зі значенням усього терміна. Як і прості терміни, ТС зазвичай є стилістично нейтральними, хоч і можуть мати в своєму складі стилістично забарвлені лексичні одиниці. Зазначмо, що протягом останніх десятиліть галузеві словники стабільно фіксують торгівельні терміни трикомпонентної структури, причому їх кількість зростає, а структура вдосконалюється.

Література:

1. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.
2. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации / Т. А. Журавлева. – Донецк : АЩЦТ «Торговый дом «Донбас», 1998. – 252 с.
3. Іщенко В. Л. Англійський багатокомпонентний економічний термін (парадигматичний та синтагматичний аспекти) : дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Полтавський ун-т споживчої кооперації України / В. Л. Іщенко. – Полтава, 2002.
4. Лотте В. М. Основы построения научно-технической терминологии ; Под ред. акад. И. Н. Артоболевского / В. М. Лотте. – М. : Изд. АН СССР, 1961. – 160 с.
5. Плотников Б. А. Основы семасиологии / Б. А. Плотников. – Минск : Вішєйшая школа, 1984. – 223 с.
6. Сорокін С. В. Система мікросинтаксису турецької мови : дис... канд. філол. наук: 10.02.13 / С. В. Сорокін ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Кафедра тюркології. – К., 2001. – 209 с.
7. Чумак О. Г. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Г. Чумак ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 24 с.
8. Zülfikar H. Terim sorunları ve terim yapma yolları / H. Zülfikar. – Ankara, 1991. – 213 s.

УДК 81'373.7 = 512.161

К. О. Тищенко,
Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БАТЬКІВЩИНИ У ДАВНЬОТЮРКСКІЙ МОВІ

Стаття досліджує еволюцію процесів концептуалізації батьківщини на матеріалі давньотюркської мови, першими писемними джерелами якої є орхонські пам'ятки та тюркомовні пам'ятки арабського письма. Опрацьовується період існування тюркських степових імперій та перші тюрко-ісламські держави до моменту заснування Османської імперії. В результаті проведеної роботи виокремлено лексеми давньотюркської мови на позначення батьківщини та проведено паралелі із сучасною турецькою мовою.

Ключові слова: *тюрок, давньотюркська мова, писемна пам'ятка, батьківщина.*

CONCEPTUALIZATION OF HOMELAND IN THE OLD TURKISH LANGUAGE

The article deals with the evolution process of conceptualization of the homeland in the ancient Turkic language, first written sources of which are the Orkhon monuments and first Turkic monuments written in Arabic. Conceptual structure, proposed by Y.S. Stepanov, is methodological basis of the research. Within the scope of the research vast period of the Turkic steppe empires in the context of the Turkish ethnogenesis and the first Turkish-Islamic states before the foundation of the Ottoman empire has being examined. Influence of Tengriism, prevailing religion of the ancient Turks, on their worldview and understanding of homeland as well as historical processes, leading to the Islamization of Turks and subsequent adoption of Arabic lexemes have been studied. Basic lexemes of the old Turkic, meaning homeland, have been marked out («yer su», «il» and «yurt»), their historical meanings as well as etymological connections have been researched and parallels with the modern Turkish language have been made. Since the Islamic influence resulted in incorporation of Arabic vocabulary into the Turkish lexicon, Arabic loanwords, representing homeland, have been also identified. Research has showed, that Arabic lexeme «vatan» in the meaning of homeland acquired wide spread usage in the Turkish language, at the same time lexeme «yurt» of the Turkic origin is also currently being used.

Key words: *Turk, old Turkic language, written source, homeland.*

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ РОДИНЫ В ДРЕВНЕТЮРКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье исследуется эволюция процессов концептуализации родины та материале древнетюркского языка, первыми письменными источниками которого выступают орхонские памятники и тюркоязычные памятники арабской письменности. Рассматривается период существования тюркских степных империй и первые тюрко-исламские государства до основания Османской империи. В результате проведенной работы выделены лексемы древнетюркского языка, обозначающие родину, и проведены параллели с современным турецким.

Ключевые слова: *тюрок, древнетюркский язык, письменный источник, родина.*

Закордонна історіографія та тюркологія мають багато напрацювань із приводу давньотюркських лексем та пов'язаних із ними понять, проте в українській тюркології ґрунтовна структуризація процесів концептуалізації батьківщини відсутня, саме це зумовило **актуальність** дослідження. Новизна проведеної роботи полягає у тому, що батьківщина у давньотюркській мові уперше розглядається як концепт з позиції когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

Метою статті є дослідження еволюції концепту *батьківщина* у турецькій мові через давньотюркську мову із виокремленням етимологічних зав'язків та опрацюванням історичних ознак сучасних турецьких лексем. Матеріал для дослідження склали перші тюркські писемні джерела – орхонські пам'ятки та тюркомовні пам'ятки арабського письма.

Концепт є базовим поняттям сучасної когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. За Ю. С. Степановим концепт має багатошарову структуру, компонентами якої є: (1) основна, актуальна ознака; (2) додаткова, чи декілька додаткових «пасивних» ознак, які є історичними; (3) внутрішня форма, яка зазвичай не усвідомлюється та втілена у зовнішній, вербальній формі [9, с. 46]. Вчений характеризує «еволюційні семіотичні ряди концептів» таким чином: «Якщо концепт <...> складається з пластів різного часу походження, то природно уявляти його еволюцію у вигляді якоїсь послідовності, або

© К. О. Тищенко, 2016

ряду, ланками яких є стадії концепту, або, інакше кажучи, даний концепт у різні епохи» [9, с. 61]. Міркування Ю. С. Степанова з приводу структури та еволюції концепту складають методологічну базу нашого дослідження.

С. Г. Кляшторний та Д. Г. Савінов стверджують, що одноманітність рис матеріальної культури народів, розселених по євразійському степу від Причорномор'я до Ордосу, склалась у бронзову епоху та особливо в так звану «скіфську» епоху; надбання скіфської культури, на яку вплинуло сусідство з елліністичними полісами, було засвоєно сарматами, тохарами-кушанами та гунами [6, с. 9]. Проте вирішальний вплив на формування характерних для Центральної Азії політичних союзі зробили власне тюркські племена, які, були спадкоємцями пізніх гунів [6, с. 10].

Індоєвропейські племена європеоїдного расового типу заселяли євразійські степи між Волгою та Єнісеєм ще в IV–II тис. до н. е., таким чином географічно склалася етноконтактна зона з індоєвропейськими племенами на заході та тюркськими і монгольськими племенами на сході, а результатом взаємодії цих груп населення на протязі двох тисяч років стале формування тюркомовних етносів, при цьому чисельні автохтонні племена були частково асимільовані тюрками [6, с. 11]. У другій половині I тис. н. е. формування соціально-культурного укладу тюрків отримало особливо бурхливий розвиток: кочове скотарство стало основним способом господарювання, матеріальна та духовна культури набули характерних рис, важливим досягненням стало винайдення рунної писемності [6, с. 11].

І. Кафесоглу в сучасному науковому обігу етнонім *тюрок* пов'язує із державою ґоктюрків, відомою у вітчизняній історіографії як Тюркський каганат, при цьому лексема *тюрок* вперше використовується у 542 році у китайському літописі «Чжоу Шу» для позначення ґоктюркського племінного союзу [14, с. 14]. Зазначений літопис таким чином характеризує тюркське соціальне формування: «Після 552 р. до влади в Тюркському каганаті прийшов Муюй-хан Кігінь. Кігінь <...> сповнив трепетом усі володіння, які лежать за кордоном. <...> Звичаї тюрків: <...> живуть в наметах і юртах з повсті, переходять з місця на місце, залежно від достатку в траві і воді; займаються скотарством і ловлять звірів» [8].

Ф. Карахан характеризує ставлення прадавніх тюрків до *батьківщини* таким чином: «В контексті <...> державності та здобуття *батьківщини* тюрки із південно-західної частини Алтай-Саянських гір кочовими та войовничими групами приблизно із 4000 року до н.е. досягли на півдні Анатолії, Месопотамії, Середземномор'я та Північної Африки, Західної Європи, Східної Індії та Китаю, <...> оселилися у багатьох регіонах світу та набули батьківщини на опанованих землях» [15].

Т. Сютчу стверджує, що в стародавній тюркській мові поняття *батьківщини* і країни були практично тотожними, вербалізувались через *uluş* (у сучасному значенні *ulus – народ*) та *il* (у сучасному значенні *губернія*), поряд із цим використовувались лексеми *yurt* (*країна, батьківщина*) та *yer* (у сучасному значенні *місце*) [17].

Г. М. Давлетшин та Ю. А. Зеленєєв окреслюють відношення до *батьківщини* стародавніх тюрків таким чином: «Свою любов до рідної країни та рідної землі гуни та прадавні тюрки звели до рівня культу. Любов була настільки сильною, що навіть мала власного бога. Це був бог серединного шару усесвіту – земний бог *Удук Йир-Суб*. «*Земля-Вода*» – синонім «*рідна земля*», «*батьківщина*». Його культ пов'язаний із поклонінням горам, озерам, рікам, духам землі, природі <...> як богу» [5, с. 42].

Б. Огєль вважає, що лексема *yer* в стародавній тюркській мові мала два значення: по-перше, так називали землю та земну поверхню, по-друге, під лексемою *yer* мались на увазі *регіон, край, територія* та власне *батьківщина* [13, с. 47]. Учений згадує про тюркське ставлення до священних *земель та вод* у контексті міфологічного розуміння дійсності: у стародавніх тюрків були особливі місця, землю та воду в яких, вважалось, обороняли духи. Зазначені духи при цьому виступали в ролі янголів-хранителів тюркського народу та джерелом успіху і могутності ханів [13, с. 148].

І. Кафесоглу висловлює наступні спостереження: тюрки не наділяли духів людськими рисами, проте вірили у надзвичайну таємничу силу природи, з цього випливає одухотворення землі та води, найяскравішими прикладами якого є згадування в орхонських написах: *ïduq ötükän* (священного Отюкена) та *Tamïq ïdug baş* [14, с. 118].

М. І. Богоярков спостерігає використання лексем *йиш* та *йис* для позначення гірської місцевості, яка є довічним місцем проживання тюрків: у пам'ятках Кюльтегіну та Тоньюкуку згадується *Отюкен йиш*, в орхонських джерелах також функціонують *Кадирган, Алтун, Кюгмен, Чугей* та *Сунга йиш*, при цьому саме *Отюкенське нагір'я* розглядається стародавніми тюрками як благодатне місце для життя [4, с. 208].

Оскільки у подальшому на орхонські пам'ятки як на перше писемне джерело, що проливає світло на побут, культуру ґоктюрків та їх відносини із тодішнім Китаєм, буде робитися багато посилань, пропонуємо зробити короткий історичний екскурс.

Власне держава ґоктюрків бере свій початок у 552 році, коли тюркський полководець хунського походження Бумін вступив на престол на горі Отюкен. Завойовані землі були об'єднані у широку імперію, що простягалась від Китаю до Причорномор'я, проте Китай у 630 році підпорядкував тюрків своєї владі. Ґоктюркський лідер Кутлуг згодом за допомогою Тоньюкука підняв повстання та в результаті визвольної війни у 682 році поновив каганат, приймаючи титул Ільтеріша, тобто того, хто *знову зібрав державу (il)* [14, с. 231].

Пам'ятки тюркської писемності, знайдені на території сучасної Монголії, прийнято називати *орхонськими,* оскільки саме в цій священній місцевості, яка мала назву Отюкен, уподовж річки Орхон розташовувались центри стародавніх цивілізацій: гунів, сянбі, тоба, жужан, ґоктюрків, уйгурів, киргизів та Монгольської імперії. Найкрупніші пам'ятки Більге кагану та Культегіну, також пам'ятник, присвячений Тонюьюкуку, який допомагав Ільтерішу відновити державу та у подальшому був радником Більге кагана і Кюльтегіна, містять цінну інформацію щодо історії та культури ґоктюрків [3]. Перші орхонські пам'ятки були знайдені археологом М. М. Ядрінцевим у 1889 році, а датський лінгвіст В. Томсен у 1893 році розгадав ключ до розшифрування рунних написів, завдяки якому тюрколог В. В. Радлов у 1894 році переклав тексти пам'яток. Після розшифрування з'ясувалось, що орхонські пам'ятки є епітафіями на могилах Більге кагана та Кюльтегіна, синів Ільтеріша. Перший пам'ятник був встановлений у 732 році на могилі Кюльтегіна його братом Більге каганом, другий пам'ятник був встановлений у 735 році Іжен ханом на могилі Більге кагана [2]. Монумент, присвячений Тоньюкуку, був знайдений у 1897 році на півночі Монголії, і В. В. Радлов переклав зміст напису у 1898 році.

Окрім соціально-політичної складової тюркського етносу в орхонських пам'ятках міститься інформація щодо характерних рис тодішнього релігійного світогляду. І. Кафесоглу з цього приводу пише: «Основи вірування у Гок Тенгрі можливо певною мірою простежити в орхонських монументах. Тенгрі, який багато разів згадується в пам'ятці Тонюкука, інколи у вигляді «тюрського танри (божества)» у той час виглядає «національним божеством». За його побажанням ґоктюрки відділились від Китаю та засновали свою державу. Хан був наданий тюркам Тенгрі, проте спільнота, яка відмовилась від хана, зазнала великі труднощі. Тобто Тенгрі є вищою силою, яка відповідальна за життя та стабільність тюркського народу» [14, с. 124].

Б. Огель, підкреслюючи, що навіть Мете хан, провідний лідер гунської держави, носив титул «сина Тенгрі», доповідає, що Тенгрі у стародавніх тюрків походить на Аллаха тим, що він є силою без певної фізичної форми, яка схожа сама на себе

(*Tengri-teg Tengri*) при цьому світогляд тюрків щодо створення небес до та після прийняття ісламу мало чим відрізняється, а чотирма елементами тюркської міфології виступають: небо, земля, людина та держава [13, с. 16].

І. Кафесоглу у свою чергу відзначає, що завдяки орхонським написам можливо відтворити соціальний устрій степової культури. Так, тюркське суспільство складалось з: *Oğuş* (родина), *Urug* (рід), *Bod/boy* (плем'я), *Ok* (плем'я у контексті підпорядкування політичному устрою) *Bodun* (союз племен) *İl* (держава) [14, с. 137]. Первісним осередком тюркського соціуму була родина, пов'язана кровним спорідненням, соціальна роль *Urug* залишається неясною, проте можливо, що під цією лексемою мався на увазі «родинний союз». Базовим елементом політичної організації виступало плем'я – союз родин, який для збереження порядку та у разі необхідності військового захисту власних інтересів очолював бей (*bey, bag, beg, bî*), а союз племен називався *Bodun* [14, с. 138].

Учений наводить думки тюркологів з приводу *İl* – держави як найвищої ступені політичної організації стародавніх тюрків: «За В. Томсоном під *İl* малась на увазі «незалежна з політичної точки зору, упорядкована структура, народ», на думку А. В. Габейна – «країна, імперія, влада чи уряд», Р. Гірауда – «упорядкована держава, імперія, політичний суверенітет», Г. Клаусона – «політичний союз, який очолює володар». Тобто під стародавнім тюркським *İl* малась на увазі політична структура, яка через землю (*ulus*), народ (*bodun*), керівницький та правовий порядок (*töre*) захищала батьківщину та народ, сприяла мирному існуванню» [14, с. 139].

Важливими з методологічної точки зору є спостереження І. Кафесоглу з приводу взаємозв'язку країни та *батьківщини* у стародавній тюркський ментальності. Так, для опису країни вживалася лексема *yurt*; при цьому малася на увазі саме *батьківщина* (*vatan*). Країна мала певні *yaka* (межі), її територія належала всьому народові, а в обов'язки хана входило захищати землі, які складали основу для держави. Той факт, що стародавні тюрки відчували належність до країни як території та соціально-політичного устрою, уможливлював процес перетворення країни на *батьківщину* [14, с. 141]. Учений пише: «Дійсно тюркський народ був прив'язаний як до стабільності в державі, так і до батьківщини *yurt (vatan)*. <...> Перші ознаки цього можна побачити у азіатських гунів, за часи ґьоктюрків це проявилося найяскравіше і в символічній формі увійшло в уйгурський епос, присвячений «Священній горі». Ґьоктюркські написи, які були вигравіювані у камінні, для того, щоб майбутні покоління не забували біль та приємні спогади тюркського народу, могли бути тільки продуктом розуміння, згідно із яким ті землі залишатимуться тюркською *батьківщиною*. Цю любов до *батьківщини* тюрків підтвердив відомий арабський письменник аль-Джахіз (помер у 869 році), спираючись на власні спостереження. Проте сприйняття *батьківщини* у тюрків на відміну від інших кочових чи осілих племен пов'язане із політичною незалежністю. Стародавні тюрки вважали *батьківщиною* землі, де вони мали змогу жити вільно та самостійно (із цим пов'язані окремі *батьківщини* для окремих тюркських спільнот на протязі історії), та легко відмовлялись від території, якщо вона не відповідала цим умовам (інша причина тюркського кочового життя). Тобто *батьківщина* в тюркській культурі – це те місце, над яким розвиваються тюркські туги та червоний прапор» [2, с. 141].

Для підведення підсумків щодо лексичного відображення концепту *батьківщина* у давньотюркській мові пропонуємо звернутися до орхонських пам'яток. У пам'ятнику Тоньюкуку *батьківщина* у якості країни/місцевості вербалізується таким чином: *Türk budunuγ* ***Ötükän järkä****, bän özüm bilgä Toñuquq* ***Ötükän järig*** *qonmus, täjin, äsidip bärijäki budun, quryjaqy, jyrjaqy, öŋräki budun kälti (Почув, що я привів тюркський народ у* ***землю Отюкен****, і що я сам, мудрий Тоньюкук, обрав місцем проживання* ***землю Отюкен****, (до нас) прийшли південні народи, західні, північні та східні народи)* [7, с. 66]*; Usyn buntatu* ***jurtda*** *jatu qalur (Вони залишились жити в країні Усин-бундтату); Ol üč qaγan ögläsip:* ***Altun jys*** *üzä qabysalym timis (Ці три хана, обміркував, промовили: вирушимо ж (у похід) на* ***Алтунське нагір'я)*** [7, с. 66]*; Täŋri, Umaï,* ***yudug Jär sub*** *basa bärtı ärinë (Небо (тобто небесне божество Тенгрі), богиня Умай,* ***священна Батьківщина (земля-вода)*** *саме вони подарували нам перемогу)* [7, с. 68].

Пам'ятники в честь Кюльтегіна містять такі надписи: *Ол* ***jirgärÿ*** *барсар, тÿрк будун, ölmäčisän;* ***Ötÿkän jip*** *олурып аркыш тіркіш ысар, нäң буңуҙ јок,* ***Ötÿkän jыш*** *олурсар, бäңгÿ il тута олуртачы сän, тÿрк будун, ток (Тюркський народе, коли ти йдеш в ту* ***країну****, ти наближаєшься до погибелі; коли ж ти, знаходячись в* ***Отюкенській країні,*** *посилаєш каравани (за подарунками, тобто за даниною) ти можеш жити, створюючи вічний союз племен, та ти, тюркський народе, ситий)* [7, с. 35]*; Ÿza tÿrk täŋrісі* ***tÿrk ыduk jірі subы*** *анча тіміс: тÿрк будун јok болмазун, тійін, будун болчун (Зверху небо тюрків та* ***священна земля та вода тюрків*** *казали таке: «Хай тюркський народ не загине, хай буде народом»)* [7, с. 37].

Як видно, разом із ***Jär sub*** використовуються лексеми ***jär, jys, il,*** при цьому спостерігаємо перше писемне використання лексеми ***jurt***. Словник стародавньої тюркської мови тлумачить *jurt* як «дім, володіння, місто проживання, земля, країна», наводячи приклади як із орхонських пам'яток, так і з «Кутадгу біліг», видатного прикладу тюрксько-ісламської літератури першої половини XI ст., написаного Юсуфом Хас Хаджибом (*ölümüg unïtma gürüŋ* ***jurt****uŋ ol* – не забувай про смерть, твоя могила – твій *притулок*) [11, с. 282]. Привертає увагу, що у першому прикладі тюркської літератури часів ісламу на позначення притулку у значенні «край, нова батьківщина» використовується лексема *jurt* –цей факт пов'язаний із тим, що Юсуф Хас Хаджиб писав свій твір саме тюркською мовою.

За спостереженнями С. Караташа в «Кутадгу біліг» вживалась лексема *il* у значеннях держави, країни та народу. «Фраза *il itgü törüsü* означає «керувати державою», а речення *bu saklılık bile arttı begler ili* перекладається як «країна беїв збільшилась завдяки передбачливості» і, як бачимо, слово використовується у обох значеннях. Із цієї цитати можливо зробити висновок, що *il* також використовується для позначення союзу племен, народу та нації *bu üç işte (kadılık, vezirlik, naiplik gibi) bolsa yaragsız kişi, yaragsız bolur barça il kun işi* (якщо хтось із цих трьох чоловік буде поганий, то справи у всього народу будуть кепськими)» [16].

С. Караташ згадує про іншу безцінну пам'ятку тюркської літератури другої половини XI ст. – «Дівані люгат ат-тюрк», перший тюркський словник, написаний М. Кашгарли. У цій фундаментальній праці під *il* мається на увазі: «1) вілайет, адміністративно-територіальна одиниця; 2) назва коня; 3) пустота; 4) злагода між двома государями». Цікавим є спостереження з приводу того, що лексема *il* в різних тюркських мовах має приблизно однакове значення: зв'язок, відносини, гарні стосунки тощо [16].

Словник давньотюркської мови надає такі тлумачення лексеми *il/el*: союз/організація племен; народ; держава, адміністративна одиниця [11, с. 168]. С. Караташ стверджує, що під *il* мається на увазі країна із певними межами, при цьому у стародавній тюркській мові країну називали *uluş*, а слово *yurt* мало значення *vatan*. Це слово яке в ґьоктюркських пам'ятках було прописано як *uluş*, в уйгурських текстах, в тюркських писемних документах та словниках завжди використовувалось для позначення *memleket, ülke, köy, şehir*, тобто місця проживання, проте за часів монголів воно перетворилось на *ulus* у значенні *mülk* (землі, що належать державі разом із народом) [16].

Г. О. Федоров-Давидов спостерігає, що за монгольських часів поняття родової власності було перенесено на сферу держави: держава разом із народом належала ханському родові [9, с. 43]. Якщо під *улусом* розуміється народ як власність та народ як держава, то територія кочування улусу передається лексемою *юрт* (*нутуг*) [9, с. 44].

Як бачимо, монгольська культура перейняла від тюркської певні лінгвістичні елементи. На думку відомого сходознавця, тюрколога, іраніста та монголіста проф. І. Н. Березіна слово *юрт* (*jурт*) походить к дієслову jур-у ~ jор-у ~ jур-у ~ joер-у –«ходити», «йти», при цьому jур-у+т>jурт спочатку мало значення: «ходіння, кочування, місце для кочівлі» [1, с. 82]. У сучасній турецькій мові лексема *yurt* має декілька значень: переважним є розуміння *yurt* як *батьківщини*, країни, рідного краю, проте цікавим є діалектичне використання лексеми на позначення території літньої чи зимової стоянки кочівників [18, с. 2201].

У стародавніх пам'ятках на позначення батьківщини разом із лексемою *yurt* вживаються *yer* та *il*, при цьому під *yer мається на увазі:* 1) земний шар; 2) місце чи простір, який займають; 3) підлога; 4) город, село, район, де проживають чи знаходяться; 5) стан справ; 7) країна, регіон; 8) посада; 9) виділений простір; 10) слід; 11) місцевість, сприятлива для сівби тощо [18, с. 2167]. З приводу лексеми *il* турецький тлумачний словник подає такі дефініції: 1) вілайет, адміністративно-територіальна одиниця країни під керівництвом валі; 2) густо населене місце, яке має міські риси; 3) країна (*ülke*), край (*yurt*); 4) держава у стародавніх тюрків [18, с. 951].

Всі зазначені лексеми мають власне тюркське походження, проте прийняття тюрками ісламу сприяло лексичному збагаченню мови і запозиченню нових слів. Тюрксько-арабські відносини на першому етапі свого розвитку були достатньо напруженими і кривавими, проте за часів Аббасидського халіфату (750-1258) тюрки почали виступати в складі арабських армій, а перша перемога спільних арабсько-тюркських військ над китайськими у 751 році у Таласький битві прискорила процеси культурної та релігійної інтеграції тюрків. Від тих часів тюркське плем'я карлуків прийняло іслам, їм наслідували огузи. Караханіди у 840 році заснували першу тюрксько-мусульманську державу, а у 1040 році огузи засновали Сельджукську імперію [12]. Турки-сельджуки у свою чергу в XI ст. почали завоювання земель сучасної Туреччини, які на той час знаходились під Візантією. Османська імперія, заснована у 1299 році Османом I, завершила боротьбу із Візантією взяттям Константинополю в 1453 р.

Т. Сютчу висловлює наступні спостереження: «При вивченні семантичного розвитку слова *vatan*, яке використовується в турецькій мові, виділяється тюркізована форма арабського слова, яке мало значення *maskat-ı re's*, тобто місця народження. Лексема *vatan*, яка ввійшла до турецької мови як похідне від арабського дієслова *vatane*, що має значення «оселитися, проживати», трактується як «місце проживання», у той самий час *tavattun*, утворена від того ж дієслова, має значення «оселитися, перетворити певне місце на *батьківщину*», *mevtın* – батьківщина, місцевий, національний, патріотичний, народний; *muvâtın* – громадянин; *el-vataniyye* – патріотизм, націоналізм» [17]. Дослідник окремо підкреслює, що в османській мові для позначення батьківщини вживались наступні лексеми: *mülk, memalik, memleket, maskatıre's* [17].

Таким чином, анімістичний світогляд прадавніх тюрків знайшов своє відображення у наділенні *священних земель (yer) та вод* як первісного розуміння *батьківщини* особливими властивостями. Наразі лексема *yer* позначає *місце* у широкому сенсі, поряд із *yer* привертає увагу використання лексеми *il*, яка в сучасній турецькій мові у своєму найпоширенішому значенні відображає *одиницю адміністративно-територіального устрою*. Семантична еволюція лексеми походить від позначення упорядкованої соціальної структури стародавніх тюрків, складовими якої були певна територія, її населення та установлений в її межах правопорядок. Іншою лексемою тюркського походження, яка у сучасній турецькій мові має значення *батьківщини,* є *yurt*. Етимологія зазначеної лексеми походить від дієслова *ходити*, адже першим історичним значенням *yurt* було саме *територія кочування народу* – цей факт пов'язаний із стародавніми життєвими реаліями тюрків та кочовим скотарством як основним способом господарювання. Згодом значення лексеми *yurt* поширилось на територію *країни у цілому*, проте із прийняттям ісламу турецька мова збагатилась арабськими запозиченнями, і концепт *батьківщина* отримав нове лексичне відображення – *vatan,* цей факт імовірно пов'язаний із розповсюдженням османської мови як державної. Таким чином, в контексті подальшого дослідження можливо прослідити додаткові історичні ознаки концепту батьківщина за часів Османської імперії. При цьому у сучасній турецькій мові для позначення *батьківщини* спостерігається домінування лексеми арабського походження *vatan*, проте старотюркська лексема *yurt* також не вийшла повністю з ужитку.

Література:

1. Абду-л Гази «Родословная туркмен» пер. Кононов А.Н. // Текст воспроизведен по изданию: Родословная туркмен. Сочинение Абу-л-гази, хана хивинского. Изд. АН СССР. [Електронний ресурс] – 1958. – Режим доступу до ресурсу : http://www.vostlit.info/Texts/rus6/Abulgazi/framepred.htm.

2. Арсал С. М. Тюркская история и право [Електронний ресурс] / С. М. Арсал. – 2002. – Режим доступу до ресурсу : http://xacitarxan.narod.ru/sma/conten.htm.

3. Базылхан Н. Орхонские письменные памятники [Електронний ресурс] / Н. Базылхан – Режим доступу до ресурсу : http://bitig.org/?lang=r&mod=1&tid=1.

4. Богоярков М. И. Йыш в древнетюркских памятниках рунической письменности / М. И. Богоярков // Археология Северной и Центральной Азии / М. И. Богоярков. – Новосибирск : Наука, 1975. – С. 208–211.

5. Давлетшин Г. М. Представления о родине и родной земле у тюрко-татар / Г. М. Давлетшин, Ю. А. Зеленеев // ВЕСТНИК КАЗГУКИ. – 2015. – № 4. – С. 40–44.

6. Кляшторный С. Г. Степные империи древней Евразии / С. Г. Кляшторный, Д. Г. Савинов. – СПб : Филологический факультет СПбГУ, 2005. – 346 с.

7. Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования / С. Е. Малов. – М.-Л. : Издательсьво Академии наук СССР, 1951. – 448 с.

8. Петрухин В. Я. Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье [Електронний ресурс] / В. Я. Петрухин, Д. С. Раевский – Режим доступу до ресурсу : http://admw.ru/books/V-YA--Petrukhin--D-S--Raevskiy_Ocherki-istorii-narodov-Rossii-v-drevnosti-i-rannem-Srednevekove/74

9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

10. Федоров-Давыдов Г. А. Общественный строй Золотой Орды / Г. А. Федоров-Давыдов. – Москва : Издательство Московского университета, 1973. – 178 с.

11. Древнетюркский словарь. – Ленинград : Наука, 1969. – 677 с.

12. Duru E. Türkler Nasıl ve Neden Müslüman Oldu? [Електронний ресурс] / Erdağ Duru. – 2014. – Режим доступу до ресурсу : http://turkiye.net/kultur-sanat/turkler-nasil-ve-neden-musluman-oldu/.

13. Ögel B. Türk Mitolojisi / Bahaeddin Ögel. – İstanbul : MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI, 2001. – 314 c.

14. Kafesoğlu İ. Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar / İbrahim Kafesoğlu. – İstanbul : ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş., 2014. – 453 c.
15. Karahan F. Millet ve Milliyet Bakımından Türk Milleti [Електронний ресурс] / Fazıl Karahan // The Journal of Academic Social Science Studies. – 2014. – Режим доступу до ресурсу : http://www.jasstudies.com/Makaleler/1068840132_7-Yrd.%20Doç.%20Dr.%20Fazıl%20KARAHAN.pdf
16. Karataş S. İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri [Електронний ресурс] / Selim Karataş. – Режим доступу до ресурсу : http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=367497.
17. Sütçü T. Türkçede Vatan ve Vatanseverlik [Електронний ресурс] / Tevfik Sütçü – Режим доступу до ресурсу: https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=313.
18. Türkçe Sözlük. – Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005. 10 Baskı. – 2244 S.

УДК 811.111:81'373.21

О. Є. Ткачук-Мірошниченко,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

СТРУКТУРНО-МОТИВАЦІЙНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНИХ НАЗВ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ (НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ПРОГРАМНОГО КОНТЕНТУ КАНАЛУ TLC)

Стаття присвячена дослідженню сучасних власних назв – англомовних телевізіонімів. Аналізуються структурні особливості, визначаються види мотивації, частиномовні характеристики телевізіонімів. Досліджуються лексичні тематичні групи, визначається комунікативно-прагматична спрямованість телевізіонімів з огляду на фактори адресанта та адресата.

***Ключові слова**: телевізіонім, мотивація, тематична група, адресант, адресат.*

STRUCTURAL, MOTIVATIONAL, AND COMMUNICATIVE PRAGMATIC ASPECTS OF THE STUDY OF ENGLISH NAMES OF TV SHOWS (BASED ONE TV PROGRAM CONTENT OF TLC CHANNEL)

The article is devoted to the study of the peculiarities of the English names of TV shows in the light of the addresser and the addressee factors. The subject of the article are structural, motivational and pragmatic peculiarities of the English names of TV shows. The addresser in the study is an international TV channel TLC that broadcasts under the slogan «Life Surprises». The addressee is a modern woman, food lover, blogger, interested in parenting, home improvement, and human-interest stories. The analysis of the structure of the English names of TV shows has demonstrated that structurally the names are mostly composed and are represented by nouns combined with other nouns, adjectives, numerals, pronouns, and verbs. The distinctive feature of the analyzed names of TV shows is a frequent use of numerals, personal and possessive pronouns, which proves «personal touch» typical of the TLC program content strategy. The analysis of the motivation has allowed to distinguish predominantly essential-qualitative, essential-qualitative-possessive, essential-possessive types. The dominant essential type enables to assume that such TV names are narrative, unveiling the plot; other names are associative based on associations with famous names; few are symbolic. The analysis of the vocabulary has allowed to group the lexis around ten topics, ranking «family» and «body» top two, which meets the profile of the channel's addressee. Pragmatically, the TV names are informative and appealing, regulating the physical and intellectual activity of the addressee.

***Key words**: names of TV shows, motivation, lexical theme group, addresser addressee.*

СТРУКТУРНО-МОТИВАЦИОННЫЙ И КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ НАЗВАНИЙ ТЕЛЕПЕРЕДАЧ (НА ПРИМЕРЕ ТЕЛЕВИЗИОННОГО ПРОГРАММНОГО КОНТЕНТА КАНАЛА TLC)

Статья посвящена исследованию современных имен собственных – английских телевизионимов. Анализируются структурные особенности, определяются виды мотивации, частеречевые характеристики телевизионимов. Исследуются лексические тематические группы, определяется коммуникативно-прагматическая направленность телевизионимов в виду факторов адресанта и адресата.

***Ключевые слова**: телевизионим, мотивация, тематическая группа, адресант, адресат.*

Провідну роль в сучасних міжнародних інформаційних обмінах відіграють мас-медіа, зокрема телебачення. Останній ресурс забезпечує масовість, тобто охоплення аудиторії інформацією, її швидкість та передачу на відстань. В умовах глобальної медіа конкуренції канали змагаються за глобальну глядацьку аудиторію, пропонуючи свій медіа-продукт, якому притаманний оригінальний формат та способи інформування.

В рамках теорії масової комунікації актуальності набувають дослідження фактору адресанта (телевізійного каналу) та адресата (цільової телеаудиторії), їхньої взаємодії та впливу на телевізійний програмний контент, проблеми мультикультурності глобальної цільової аудиторії та універсальності програмного контенту, проблеми мовного кодування повідомлення (структурно-семантичний аспект) з метою впливу на свідомість та поведінку адресата (комунікативно-прагматичний аспект).

Метою цієї статті є виявлення особливостей англомовного контенту на прикладі назв телепередач та впливу на нього факторів адресанта та адресата. **Об'єктом** дослідженням виступають англомовні назви телепередач. **Предметом** дослідження є особливості структури, мотивації, прагматики англомовних назв телепередач. **Матеріалом** комплексного аналізу слугують 88 назв телепередач, які транслює канал TLC в Україні.

В цьому дослідженні адресантом виступає англомовний супутниковий телевізійний канал TLC (1980 р.), власником якого з 1991 р. є Discovery Communications. Раніше канал позиціонувався як освітній, а абревіатура розшифровувалася як Навчальний канал. Проте через вузьку цільову аудиторію з 1998 року канал розпочав ребрендінг, змінивши формат на розважальний, а цільову аудиторію на жіночу. Зміни контенту та адресної аудиторії яскраво ілюструються слоганами каналу в різні періоди його існування. Так, між 1998 та 2006 рр. слоганом була фраза «Life Unscripted» в перекладі «Життя як воно є», між 2006 та 2008 рр. фраза «Live and Learn» в перекладі «Живи та вчись», з 2008 р. «Life Surprises» в перекладі «Життя вражає» [8]. Спільним для всіх слоганів є життя в реальному часі, з його злетами та падіннями, уроками та несподіванками, а його висвітлення «дає жінкам розуміння життя інших людей і підносить їм дзеркало, в якому вони можуть побачити власне життя» [6].

© О. Є. Ткачук-Мірошниченко, 2016